

Etelkától a szombatosokig. Válogatás a magyar próza darabjaiból a felvilágosodástól a kései romantikáig (Kétnyelvű antológia).
Válogatta és a bevezetőt írta Kányádi András

Párizs, L'Harmattan Kiadó, 2021, 278 l.

A L'Harmattan kiadó gondozásában 2021-ben Párizsban megjelentetett kötet a kiadó „Finnugor Könyvtár” című sorozatának legfrissebb, harmincegyedik darabja. A sorozatban magyar, finn és észti vonatkozású témák jelennek meg, elsősorban az irodalom köréből. Franciaország első finnugor nyelvi tanszékét a híres nyelvész, Aurélien Sauvageot 1931-ben alapította. Az azóta eltelt évtizedekben leendő történészek, nyelvészek, irodalmárok, fordítók egész generációi tanultak az INALCO-n (Keleti Nyelvek és Civilizációk Országos Intézete), amely francia felsőoktatási és kutatóintézetként a Nyugat-Európától eltérő nyelvek és civilizációk tanításáért felelős. Kányádi András 2005 óta tanít az INALCO-n, a magyar nyelv, irodalom és civilizáció tanszékének docenseként, elsősorban kortárs magyar irodalommal foglalkozik.

A kétnyelvű antológiakötetben a fordításokat az INALCO magyar tanszékének tizenhat hallgatója készítette. Kányádi András a kötet „alkotójaként” nemcsak a szövegek igényes válogatásában és a kiadás felölelte korszakot, valamint a szerzőket bemutató rövid, tömör, a francia kontextushoz igazított bevezetők megírásában jeleskedett, hanem jól érzékelhető, hogy a színvonalas fordításokat elmélyült műhelymunka előzte meg. A 18–19. századi magyar irodalomba beavatott, anyanyelvi olvasó számára is sokszor kihívást jelentő, nyelvileg nehéz/nehézkés írások (modern) franciára átültetve gördülékenynek, könnyednek hatnak, de ehhez olyan előzetes szövegelemző munkára volt szükség, amelyet sok esetben az irodalom szakos magyar hallgatókkal is érdemes lenne elvégeztetni. Főleg a 18–19. század fordulóján keletkezett prózaszövegek között fordul elő számos olyan, amelynek tájnyelvi alakzatokkal, régies kifejezésekkel terhelt mondatai akár rajtunk is kifoghatnak, még ha értelmüket sejtjük is („Sors teendi, hogy a függés ezen lánczai rózsák legyenek-e egykor vagy durva érczek? Minek zsartos vágyakat költeni és éleszteni, az öntagadásra mindig készen állni kellő kebelben?” – Fáy András, *A Bélteky ház*, 116).

Ha végigtekintünk az antológiába válogatott szövegeken, nem lehet kétségünk afelől, hogy a szerkesztő / egyetemi oktató Kányádi nem kímélte hallgatóit, hiszen a huszonhat írótól válogatott harminchárom szemelvény a magyar próza kibontakozásának egy hosszú, nyelvileg folyamatos átalakulásban, fejlődésben lévő, majd évszázadnyi időszakát öleli fel Dugonics András *Etelka* című első magyar regényétől (1788) Kemény Zsigmond 1859-es keletkezésű *Rajongók* című művéig. A három fejezetre

tagolt kötetnek voltaképpen csak az utolsó, harmadik részében kerül olyan közelségbe a magyar prózanyelv a jóval korábban (a 17. században) standardizálódott francia irodalmi nyelvhez, hogy a fordítók, akik addig valószínűleg csak a 20. századi magyar prózát ismerhették franciára átültetve, először a Jókai, Gyulai, Kemény regényeiből vett szemelvényekben üdvözölhették „megkönnyebbülve” a lefordítandó írásrészleteket.

Kányádi András választása nem véletlenül esett erre a „korszakra”, hiszen az elsődleges szándék a hiánypótlás volt: alig található és ha igen akkor is inkább elavult fordítások képviselőjében franciául hozzáférhető forrása ennek a hosszú időszaknak, a 20. század klasszikus szerzőihez képest. Ugyanakkor a kötet – a szerkesztő megfogalmazásával élve – hármas tiszteletadás: egyrészt kronológiai felépítésében Klanczay Tibor *Pages choisies de la littérature hongroise. Des origines au milieu du XVIIIe siècle* (1980) című kötetének, másrészt a felölelt korszak tekintetében Hanus Erzsébet *La littérature hongroise en France au XIXe siècle* (1996) című irodalomtörténeti áttekintésének, harmadrészt pedig Nyéki Lajos *Des Sabbataires à Barbe-bleue* (1997) című kötetének a címadás apropóján. Az antológia egyfajta szöveggyűjteményként e három munka kiegészítője eredeti megközelítésben: a szerkesztő – a francia–magyar irodalmi kapcsolatok szakavatott ismerőjeként – elsősorban arra törekedett, hogy a gazdag és sokszínű szövegválogatáson keresztül a magyar próza „eseménytörténetét” vázolja fel, eltérve a hagyományos irodalomtörténeti, stíluskorszakokra bontott megközelítéstől. Két uralkodó, II. József és Ferenc József abszolutisztikus törekvéseinek domináló hatása között három fejezetre bontja a kronologikus bemutatást. A válogatás azonban nem a magyar irodalom „tankönyvi” szempontjait érvényesíti, olyan szerzőktől származó szemelvényekkel, amelyekről hagyományosan azt feltételezhetnénk, hogy ezek ismerete nélkül nem beszélhetünk a magyar próza „körképéről” a francia kultúrközegben. Az egész kötetre érvényes az a szemlélet, hogy ne csak egy-egy időszak közismert reprezentánsai jelenjenek meg, hanem szélesebb merítésben, más szempontok alapján, például a magyar költészet nagy alakjainak rejtett arculata (Arany, Csokonai, Vörösmarty), a kevésbé ismertek (Gaál, Ney, Székér) vagy olyanok is, akiket alaptalanul elfeledtek (Csató, Kuthy, Vajda). A huszonhat szerző a francia olvasó számára szinte egyformán ismeretlen, a műfajok változatossága és a szövegek minősége így prioritást élvezhet a hazai kánon megmutatásához képest. A fejezetek címe egyszerre bontja történeti és irodalomtörténeti korszakokra a harminchárom prózarészletet.

Az első fejezet, *Karéliától Vérmezőig* címmel kilenc szerző írásán keresztül, Dugonics *Etelkájától Kazinczy Fogságom naplójáig* tekinti át az első prózatörténeti időszakot. Nemcsak azért kezdődik a kötet az *Etelkából* vett részlettel, mert az első magyar regényként tartjuk számon, hanem mert felvillantja II. József németesítő politikájának irodalmi visszahatását, a honfoglalás, a finnugor rokonság témájának a felbukkasát és főképp a magyar nyelv korabeli állapota, az irodalmi nyelv egységesítése felé törekvést. A magyar regény első műfaji kísérleteiből szemelve (Csokonai *Csókók*, Kármán *Fanni*

hagyományai, Bessenyei *Tariménes utazása* című művei) az összehasonlító szempont sem hiányzik, ha figyelembe vesszük, hogy a regény mint műfaj a 18. század második felére először Franciaországban érte el átütő erejű népszerűségét, és különböző válfajai megtermékenyítőleg hatottak az egész kontinens irodalmára. A francia érdeklődők számára fontos a francia irodalomhoz közvetlenül kapcsolódó, mintául szolgáló nagy prózai alkotások párhuzama, a barokk és klasszikus regényekre utalás Honoré d'Urfé-től La Calprenède-en át a felvilágosodás filozófikus szerzőiig, mint Fénelon vagy Voltaire, majd nagy ugrással a szentimentális levélregényig. A francia hatások bár kevésbé meghatározó módon, mint a 18. század végén, de a későbbi szerzőknél is fontos párhuzamként segítik a tájékozódást. A kötet bevezetője, amely ily módon is kontextualizálja a magyar prózatermést, egyben azt a célkitűzést szolgálja, hogy az egyébként nehezen befogadható, ismeretlen magyar irodalmat beágyazza az európai irodalomba, és azon belül a francia irodalommal való sokrétű kapcsolatai révén hozza közelebb a jövő fordítóihoz. A szerkesztő Kányádi jó érzékkel választotta az itthon is kevésbé ismert Gaal György *A Tudós palótz* című elbeszélésfüzérét, valamint Szekér Alajos *Magyar Robinsonját*, mert ezek a francia olvasó számára más-más módon ismerős tematikát dolgoznak fel, a falu és a város/főváros közötti ellentétet vagy a civilizációteremtést egy lakatlan szigeten, az egzotikumot beemelő kalandhistoria magyar változatában.

Az antológia második fejezetének címe, *A hajnal fényei* egy kétnyelvű szójáték, hiszen a hajnal franciául „aurora”, ezzel az *Aurora* zsebkönyv reformkort meghatározó szerepére utal. A fejezet szervezőlve olyan szerzők felvonultatása, akik az irodalom nyilvánosságának kibontakozásához az *Aurora*-ban vagy annak kisugárzó hatására megszülető sajtóorgánumokban publikáltak. Ez a megközelítés szintén elősegíti a francia olvasó tájékozódását a korabeli magyar irodalmi viszonyokban, hiszen olyan folyamatokat helyez előtérbe a szerkesztői bevezető, amelyek a 19. századi francia irodalmi közegből már ismerősek lehetnek. Másrészt a magyar prózairodalom korabeli közkedvelt témái, toposzai szervezik itt is a válogatás elvét, így a vidék és a város ellentéte, a régimódi és a városi, új életformák ellentétéből származó humoros, paródiába illő helyzetek, a vidéki nemes alakjának felbukkanása stb. (Kisfaludy *Tollagi Jónás viszontagságai*, Fáy András *A Bélteky ház*, Csató Pál *A Fantasztá* című művei).

A fejezetbe válogatott szövegek közül néhány a 19. század közepére kialakuló modern elbeszélői formákat is felvillantja, mint az első magyar tudományos-fantasztikus prózaként számontartott *Utazás a holdba* című műből vett részlet Ney Ferenc-től (1835) vagy Jósika Miklós *Abafija*, amelyet mint történelmi kalandregényt a kortársak a magyar regényirodalom alapító műveként tartottak számon. Kölcsey Ferenc novellája, *A vadász-lak* (1837) is helyet kapott a fejezetben, afféle „kakuktkojásaként” a korszak prózájának.

A harmadik fejezet címe ismét egy nyelvi játék, Balzac *Splendeurs et misères des courtisanes* című regényének címéből képezve: a *Magyarok tündöklése és bukása* a szabadságharcot megelőző évek, majd a szabadságharcot követő évtized prózaterméséből szemelget. A szabadságharc előtti időszakot a tündöklés korszakaként jellemzi a kötet

bevezetője, az irodalom intézményrendszerének megerősödésére és virágzására, a könyvkiadás jövedelmezővé válására stb. utalva. A korszak egyben a prózai műfajokat megjelentető sajtótermékek aranykora is, így a fejezet első szemelvénye Nagy Ignác *Magyar titkok* (1844–45) című, a folytatásos, népszerű irodalom kezdeteit reprezentáló művéből vett részlet. Nagy Ignácra jelentős hatást gyakorolt a francia irodalom, nemcsak Victor Hugót, Scribe-et fordított, hanem idézett regényében követi a népszerű francia prózairodalom, Eugène Sue *Párizs rejtelmei* című, fordulatokban, kalandokban gazdag nagyvárosi regényének romantikus receptjét. Petőfi egyetlen regényének, *A hóhér kötele* című művének francia befogadását szintén megkönnyíti a Victor Hugóval és Eugène Sue-vel való párhuzam. Meglepőnek tűnhet Arany János kevésbé ismert novellájának, a *Herminának* szerepeltetése, de ebben az esetben is fontosabb talán a francia olvasót figyelembe véve, hogy a költő a Victor Hugó-i romantika hatását mutató, tragikus szerelmi történetével léphet ki az ismeretlenség homályából.

A 19. századi regényirodalom legnagyobb alakjaitól, mint Eötvös József, Jókai Mór és Kemény Zsigmond két-két szemelvény található a kronologikus felépítésű antológiában. A szerkesztő ügyelt arra, hogy ugyanattól a szerzőtől saját prózáján belül megmutassa annak műfaji, tematikai sokféleségét. Eötvöstől *A falu jegyzője* és a *Magyarország 1514-ben* egy-egy részlete szerepel. Nem volt könnyű helyzetben a szerkesztő, hogy a korszakra jellemző nagyregényekből az egész mű karakterét visszaadó szemelvényt válasszon. *A falu jegyzőjéből* a főszereplő, Tengelyi Jónás a cselekmény fő helyszínére Taksony megyébe, Porvára érkezésének háttérét, körülményeit leíró részletet találjuk, hatásosan felvillantva az egész regényt meghatározó iróniát. *Magyarország 1514-ben* című, a francia közönség számára igencsak bonyolult történelmi regénynek ugyan már a címe is jelzi, hogy középpontjában egy ország áll, egy pontosan meghatározott, sorsfordítónak tekintett periódusban (1514), az viszont nem derül ki belőle, hogy Magyarországnak egy válságba jutott, felbomlóban lévő, súlyos történelmi időszakáról van szó. Ezért jó a kiválasztott részlet, amelynek középpontjában az alkalmatlan (Ulászló) és az alkalmas (Mátyás) király szemléletes összehasonlítása áll.

Jókai szerepeltetése a kötetben nagy kihívás, hiszen két rövid szövegrészleten keresztül szinte lehetetlen bemutatni mint a kor és egyben a magyar prózatörténet legnépszerűbb, legtermékenyebb íróját. Már csak ezért is esett jó érzékkel a választás Jókai fiatalkori, első nagy sikert hozó novellájára *A Nepean-szigetre* (1845), amely ráadásul olyan erőteljesen viseli magán a francia romantika hatását, hogy annak idején szinte fordításnak gondolták. A második Jókai-szemelvény az *Egy magyar nábob*ból való. Ennek érdekessége, hogy a jelenet Franciaországban, az ermenonville-i parkban játszódik, amelynek két történelmi személy a szereplője, Széchenyi István és Wesselényi Miklós, és szemléletesen írja le Rousseau híressé vált temetkezési helyét az angolpark egy szigetén.

Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című művéből vett szemelvény után a kötet utolsó írásai Kemény Zsigmondtól származnak. Az első az *Özveggy és leánya*

című történelmi regény lélektani teljesítményét illusztrálja egy jelenettel. Ennek különlegessége, hogy jól érzékelteti a szabad függő beszéd használatának kiemelkedő megvalósítását. A kötet utolsó szövegével, az 1859-es keletkezésű *A Rajongók* című regényből vett részlettel Kemény pszichológiai realizmusa kerül reflektorfénybe. A magyar próza nagymestereinek regényírói kvalitásait egyértelműen tükrözik a francia fordítások; legalábbis a mind könnyedebbé váló nyelvhasználat a fordításoknak is jót tesz, ellentétben a korábbi nehézségek nyersfordításszerű, magyarázó megoldásaival.

Az antológia egésze történelmi és irodalomtörténelmi értelemben egyaránt páratlanul izgalmas keresztmetszetű áttekintés: a Közép-Európa történelmét jellemző, hol prosperáló, hol válságba zuhanó korszakok gyors váltakozását éppúgy érzékeltetik a szövegek, mint azt az éppen ellenkező kibontakozást, ahogy a 18. század vége felé a verses műfajok által még elhomályosított próza bizonytalansága a reformkor időszakára szűnni kezd, és fokról fokra előtérbe teremtő eredetisége, amely a műfaj sokszínűségének alapvető (magyar) sajátossága (is).

Granasztói Olga